

THEDE PALM:

Norsk efterkrigspolitik

I sin kommentar till förre norske statsminister Einar Gerhardsens nu också på svenska utgivna minnen framhåller fil dr Thede Palm, att där behandlas två frågor av mycket stort intresse för svenska läsare. Den första är rättsuppgörelsen, eller hur man löste problemen med quislingar och andra som gått tyska ärenden under den tid, då Norge var besatt. Han menar att detta kanske är det vackraste kapitlet i norsk modern historia. Den andra frågan är den om ett nordiskt försvarsförbund. Palm antyder, att Gerhardsen, som länge försökte gå på den svenska, som även var den danska, linjen blev överspelad av starkare krafter i sin egen regering.

I en utredning, som en statssekreterare i det norska utrikesdepartementet gjorde om hur Norges anslutning till Atlantpakten gick till, skrev han att "vägen till NATO har varit en kamp om Einar Gerhardsens själ". Det är ett märkligt uttalande i ett offentligt sammanhang. Dels antyds det, att den norske statsministern var den avgörande i frågan; mot honom skulle det inte ha gått att driva igenom den. Med all aktning för hans fina personlighet hade man knappast trott att han betydde så mycket. Dels förutsätts det, att den norske statsministern hade en själ, något som väl kunde förmodas också om hans samtida nordiska kolleger men som ingen brukade tala om, inte om Tage Erlanders och ännu mindre om Hans Hedtofts.

Einar Gerhardsen var på flera sätt anorlunda. Redan hans bakgrund, som gav honom statsministerposten, var ovanlig. Han började som kommunalarbetare i Oslo och blev så småningom kommunalborgmästare. Han avsattes av tyskarna, han sattes in på Grini, han torterades i Möllergatan 19. Han skickades ner till Tyskland, till koncentrationslägret Sachsenhausen, för att dö; man svälte ihjäl norska fångar på den tiden. Men när arbetskraftssituationen blev sämre, måste också fångar få mat för att kunna arbeta. Gerhardsen överlevde och skickades senare tillbaka till Grini. När han släpptes vid befrielsen var det för att direkt bli statsminister i den samlingsregering, som satt över sommaren 1945; man hade väntat att det skulle bli högsta domstolens ord-

förande Paal Berg. Gerhardsen förblev statsminister, med korta mellanspel, fram till 1965.

Hur han orkade detta efter allt vad han gått igenom förblir något av en gåta. Men där är det återigen själen som kommer in. Gerhardsen hade sitt ursprung i den kroppsarbetande, inte i den akademiska socialdemokratien och hade gått vidare av egen förmåga, omtyckt och oomstridd. Han hade lärt sig sina socialistiska principer, som han aldrig vikit ifrån, men hans målsättning var inte att härska utan att ena. Han var stillsam och tänkande, seg längst inne, försynt utåt. Någon ansåg att han använde sin ordförandeklubba alltför sällan. Det har också sagts om honom, att han borde ha räddat den begåvade och utomordentligt duglige Jens Christian Hauge för fortsatt arbete för norskt försvar genom att uppfostra honom, något som han behövde och som statsministern ensam kunde ha gjort. Men Gerhardsen försökte respektera människor som de var. Det låg inte för honom att ingripa.

I sina minnen, som han nu på senare år givit ut och som i goda översättningar av Christina Anjou och Kaj Axelsson föreligger på svenska i tre delar (Tidens förlag, 1971—73), märker man hur han allvarligt söker förmå sig själv att tilltro vissa politiska motståndare åtminstone något gott. Särskilt gäller detta C J Hambro, högerman och stortingspresident 1926—45; han nämns i många sammanhang, men bara på något enstaka ställe får han ett erkännande. Hambro var en stor man i norsk politik, men personligt tycks Ger-

hardsen och han inte ha haft mycket gemensamt. Oppositionen, de borgerliga, var för den socialdemokratiska statsministern alltid någonting en aning suspekt. Det var dock hans egen regering som alltid ville och gjorde det bästa. Vi har sett den attityden på närmare håll.

Quislingarna

Det finns två stora frågor i norsk efterkrigs politik, som har eller borde ha särskilt intresse för Sverige. Den ena dyker upp allt oftare: den rör det nordiska försvarsförbund som aldrig blev av. Den andra blev utanför fackmannakretsarna förbisedd och är praktiskt taget glömd. Den rör den sk rättsuppställningen, eller hur man behandlade de landsmän, som mer eller mindre helt och mer eller mindre frivilligt ställt sig till ockupationsmaktens förfogande. Det finns all anledning att spekulera över hur förhållandena skulle ha varit i Sverige i en liknande situation. Vi var väl inte bättre beredda att möta den än normännen, och vi vet inte om vi skulle ha skött oss lika bra efteråt som de gjorde.

Alldeles samma situation som den i Norge behöver vi kanske inte förutsätta. Sverige hade 1940 ett försvar, bristfälligt i många avseenden och otillräckligt mot ett koncentrerat tyskt angrepp, men inte alldeles obetydligt. En tysk ockupation skulle ha föregåtts av ett krig, i vilket all mer eller mindre skulle ha blivit engagerade. Det hade inte varit lätt att därefter gå över till fienden och hjälpa honom. Norge blev angripet då landet var alldeles oförberett och dess försvar var illa mis-

skött. De norska soldater, som tappert gjorde sitt bästa och snabbt kämpades ner, kunde bara säga — och de gjorde det, högt och tydligt — att deras regering varken gett dem vapen eller utbildning.

Vid krigets slut var det norska motståndet välorganiserat och effektivt och hade skapat betydande problem för tyskarna och ännu flera för de inhemska nazisterna. Men ingen skall tro, att detta motstånd fanns från början eller kom av sig självt. När norrmännen lade ned vapnen i juni 1940, fanns ingenting att falla tillbaka på vare sig i form av förberedd organisation eller av moraliskt stöd. Det var då som många ungdomar sökte sig till Sverige för att härifrån och över Ryssland resa till England för att slåss med tyskarna, vilket de inte kunnat göra i sitt eget härtagna land. När vägen stängdes ett år senare hade många, vilkas plats självklart skulle ha varit i hemmafronten, hunnit ge sig av.

Bland de över 40 000 norska medborgare, som under kriget flydde till Sverige, fanns to m ett mindre antal quislingar, som sökte skydd då de upptäckt vart utvecklingen gick. Efter kriget utreddes ungefär 90 000 fall av misstänkt landsförräderi. Över 54 000 personer åtalades, och av dem dömdes över 18 000 till frihetsstraff; endast 25 personer avrättades, bland dem Vidkun Quisling. Till dessa siffror skall läggas antalet ekonomiska profitörer och alla som tog "tyskejobb", av vilka dock många gjorde det av nödvång.

Gerhardsen anför siffrorna, som före-

faller höga, men han ger inga förklaringar. Det är beklagligt, ty han måste ha reflekterat över vad som förmått människor att bli landsförrädare. Nu kan man bortse från några av de värsta förbrytarna. De hade torterat och dödat landsmän; sådana förvridna existenser kan komma upp till ytan och få makt i ett laglöst samhälle, vilket demonstrerades i Hitlers Tyskland. Men åtskilliga förefaller ganska lätt ha gått över i tyskarnas tjänst.

Mycket berodde detta på Quisling. Hans namn har blivit symbolen för en landsförrädare i allmänhet, men det borde förbehållas kvalificerade sådana. Hans danske motsvarighet, en försupen nolla, kunde t ex inte jämföras med honom. Quisling var en man med intelligens och en gång känd för sin idealitet. Han hade deltagit i Nansens hjälpaktion i Ryssland. Han hade to m varit statsråd, även om under den tiden en del underliga drag hos honom började framträda. Han saknade sunt förnuft och han förlorade efter hand alltmera sinne för realiteter. I ett kulturland som Norge skulle han i ett normalt fall aldrig dömts annat än efter en psykiatrisk undersökning; men nu var tiden inte normal, och domen över Quisling var given.

Man måste försöka förstå att det inte var så alldeles orimligt att folk följde Quisling, nämligen sådan som de trodde att han var. Läger man därtill, att kung Haakon tvingades att lämna landet och att regeringen Nygaardsvolds utrikes- och försvarspolitik före kriget omöjligt kunde ge någon norrman vare sig hopp eller tro

— något som Gerhardsen förbigår — är den osäkerhet, som i många fall ledde till landsförräderi, mera förklarlig. Försvarbart blev ju brottet aldrig.

Tyvärr är det omöjligt att från det norska exemplet draga grundade slutsatser om Sverige. Säkert är emellertid, att våra inhemska nazistledare inte var i sin norske motsvarighets klass, och svensk försvarspolitik motiverade mera motstånd än uppgivelse. Det skulle ha funnits landsförrädare i ett ockuperat Sverige — folk som sålt sig, folk som ställt sin egen självgodhet före landets intressen, enfaldigt folk som trodde utan att förstå, och andra. Men hur många kan man inte veta.

Rättsuppgörelsen

På ett område kan man hoppas, men inte heller där veta, att Sverige skulle ha nått upp till Norges nivå. Rättsuppgörelsen hör till de förnämsta kapitlen i norsk modern historia. Äran härför tillkommer Einar Gerhardsen själv, hans justitieminister O C Gundersen, det norska domstolsväsendet, och det norska folkets rättskultur.

Norrmän i landsflykt i Sverige sparade inte på uttalanden om vad de raskt skulle göra med alla förrädare då de kom hem. Ibland fick man intrycket att redan detta att stanna hemma ansågs predestinera till förräderi. I varje fall spreds misstankar och anklagelser tämligen vårdslöst. Att av 90 000 utredningar, en del för påbörjade av norska polismän redan i Sverige, om så allvarliga brott endast omkring 60 procent ledde till åtal, förefaller anmärk-

ningsvärt.

Gerhardsen betecknar det som närmast ett under att inga egentliga problem uppstod med de sk tyskborna — mellan 8 000 och 9 000 norska kvinnor fick barn med tyska fäder under kriget. Även den bekante motståndsmannen, överläkare J Scharffenberg föreslog att dessa barn skulle sändas till Tyskland vid krigsslutet. Ur humanitär synpunkt var tanken omöjlig. Inget försök gjordes att realisera den. Inte heller blev det någon de långa knivarnas natt. Något övervåld förekom väl och någon självhämnad, men knappast så mycket som ens i Danmark, där också bara begränsade fall noterades. Regeringen ingrep snabbt och ordnade att misstänkta omhändertogs i väntan på utredning. Ansvar för rättsförfarandet ålåg från november 1945 justitieminister Gundersen.

Denne är föga känd i Sverige. Han har varit både justitie- och handelsminister, både medlem av högsta domstolen och ambassadör. Till Sverige kom han som flykting 1941 men togs efter en tid över till England. Då hade han här hjälpt till att ge fastare form åt det norska flyktinglägret i Öretyd, vilket var väl behövligt; det var detta läger som senare flyttades till Kjesäter. Gundersen hade administrativ förmåga kombinerad med lysande intelligens och en skarp tunga. Han hörde till de inte alltför många toppmän, som den norska socialdemokratin hade att laborera med för att få ihop sina regeringar.

Av dem som dömts under rättsuppgörelsen lämnade de sista fängelset 1957, efter 12 år.

Nordiskt försvarsförbund

Den andra stora fråga, som behandlas i Gerhardsens bok och som direkt berör Sverige, är den om de nordiska försvarsförhandlingarna, avslutade i januari 1949. Vad han skriver kompletteras numera av brev och utdrag ur handlingar som Tage Erlander hösten 1973 publicerat i andra delen av sina memoarer, vilka redan behandlats i Svensk Tidskrift (1973, nr 10). Historien om dessa förhandlingar går väl ännu inte att skriva. Ytterligare källmaterial finns i UD, och från privat håll kommer förmodligen en del att komma fram. Några sidor i tredje delen av Gunnar Hägglöfs minnen har också kommenterats i Svensk Tidskrift (1973, nr 8).

I maj 1948 skrev Erlander till Gerhardsen, att han hade svenska folket med sig i fråga om ett svenskt försvarsengagemang med Norge och Danmark. Men den svenska opinionen började också känna att det kunde röra sig om en äventyrspolitik. Ett nordiskt försvarsförbund var enligt Erlander ett erbjudande från svensk sida, underförstått ett positivt bidrag till nordisk samhörighet. När han skrev detta, hade regeringen ännu inte gått så långt som den gjorde i december samma år, då den beslöt att detta erbjudande skulle ges förutsättningslöst. Man hoppades på svenskt håll, men krävde inte, att Norge och Danmark skulle vilja "skaffa sig ett försvar som är värt namnet".

Längre kunde Sverige inte gå. Men i Norge fanns några starka krafter, som visste hur man skulle kunna avvisa detta onekligen generösa förslag. De begärde att

de tre nordiska staterna tillsammans skulle undersöka, hur USA och Storbritannien ställde sig till ett nordiskt, politiskt fristående försvarsförbund och om särskilt Norge och Danmark skulle kunna få materiel på hyggliga villkor. Att detta var en form för att ställa in den nordiska alliansen under den blivande Atlantpakten var väl uppenbart. Med den politik, som Sverige avsåg att föra, kunde man inte gå fram på det sättet. Utrikesminister Lange reste emellertid själv, fastän sjuk, till Washington för att få det besked, som han utan tvivel önskade, nämligen ett bestämt avrådande från att räkna med att ett nordiskt försvarsförbund skulle kunna få vapenhjälp. I sammanhanget är det närmast patetiskt att hos Gerhardsen läsa, hur denne vid ett tillfälle i Oslo uppmanade de närvarande norska och svenska ambassadörerna i Washington, hrr Morgenstjerne och Boheman, att göra sitt bästa för att vinna förståelse för en lösning, som skulle kunna tillfredsställa både Norge och Sverige. Morgenstjerne svarade inte, vilket hedrade honom. Han hade under sin tid i Washington veterligen aldrig sagt ett ord om Sverige annat än till vår nackdel.

Misslyckandet

Många skäl gjorde, att dessa förhandlingar misslyckades. Ett var emellertid den norska öbenägenheten att komma i något som helst beroendeförhållande till Sverige. Gerhardsen antyder, att denna inställning fanns i första hand hos de borgerliga. Det är möjligt, och den kunde ännu långt senare iakttagas inom en del industrikretsar.

Men man skall inte glömma, att 1948—49 företräddes den i utpräglad grad av den norske socialdemokratiska utrikesministern.

Om det sedan skulle ha varit en lycka om förhandlingsresultatet blivit positivt är en annan sak. Gerhardsen och Erlander har var för sig och med olika motiveringar kommit fram till att det nog var bäst som skedde. En ytterligare motivering kan väl vara, att ett fördrag, som troligen inte kan uppehållas, helst inte bör ingås. Sverige och Norge kunde inte med hopp om framgång delta i Danmarks försvar. Ett

symboliskt deltagande, och mera kunde det inte bli, vore en dålig grund för en allians.

En av de svenska delegaterna betecknade den avslutande middagen på Akershus i Oslo, sedan förhandlingarna definitivt strandat, som en av de mest makabra tillställningar han varit med om. Einar Gerhardsen minns festen som "en fin kväll". Kampen om hans själ var avgjord. Hans mera hårdföra regeringskolleger hade vunnit segern. Svenskarna skulle inte få vara med om att försvara Norge, och vägen till en allians västerut var jämnad.